

Luisteren jullie of zijn jullie doof? Abd al-Rahman al-Kawâkibi over het despotisme.

Het begin van het Arabisch nationalisme moeten we plaatsen in de 19de eeuw, meer in het bijzonder tijdens de regering van de Osmaanse sultan Abdulhamid II (1876 – 1909). De Arabische landen waren toen onderdeel van het Osmaanse rijk, maar er waren steeds meer geluiden te horen die opriepen om het Arabische element meer te benadrukken. De eerste pogingen om het Arabische element los te weken van de Turkse overheersing hadden ook alles te maken met het despotische karakter van het bewind van Abdulhamid. Oppositie tegen zijn bewind moest noodzakelijkerwijs ondergronds gaan of naar het buitenland (inclusief Egypte, dat semiautonoom was) uitwijken. Er ontstonden geheime genootschappen, die zich verzetten tegen het despotisch bewind, maar ook tegen de Turkse overheersing in het algemeen, in het bijzonder in Syrië.¹

Het was ook de tijd dat Arabische studenten naar Europa reisden en bekend raakten met de Europese filosofie en het verlichtingsdenken en met politieke vrijheids- en gelijkheidsidealen. En die ideeën en concepten brachten zij ook weer mee terug. Deze idealen vormden een stimulans voor de opkomst van het Arabisch nationalisme. Maar die beweging ondervond ook invloeden van de hervormingsbeweging binnen de Islam, geleid door mensen als Jamal al-Dîn al-Afghâni en Muhammad Abduh.

Rifâ'a Bay al-Tahtâwi was een van de eersten die Europa bezocht om de Europese cultuur te bestuderen. Hij raakte bekend met de ideeën van Voltaire, Rousseau en Montesquieu en met concepten als vrijheid, vaderland, politiek onderricht en bestuur. Hij werd zich bewust van de waarde van het aan banden leggen van het absoluut gezag. Daarom pleite hij voor de scheiding van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht in het Osmaanse rijk. Dat was niet vanzelfsprekend in het Osmaanse rijk waar alle macht geconcentreerd was in de persoon van de sultan. De traditionele visie van de islamitische politieke filosofie is dat de heerser absolute macht heeft, maar dat hij de wet (*sharia*) moet respecteren en handhaven. (Zimeri, 2007: 24).

Tezelfdertijd werd ook steeds meer de toenemende economische en militaire expansiedrang van Europa gevoeld, vooral vanaf de regeerperiode van

¹ In 1880 verschenen er in Beirut, Damascus, Sidon en Tripoli anonieme pamfletten in het Arabisch die opriepen om in verzet te komen en de Turken te verdrijven uit de Arabische landen.

Muhammad Ali (Egypte, maar hij veroverde ook delen van Syrië en Klein-Azië). Met zijn regeerperiode begon de incorporatie van Egypte en andere delen van het Osmaanse rijk in het kapitalistische wereldsysteem, en wel als een agrarische eenheid: namelijk als een producent van grondstoffen, als een afzetmarkt voor producten en als een investeringsgebied voor Europees kapitaal (Owen, 1972: 209). Het was de tijd van modernisering en hervormingen, mede ingegeven door toenemende contacten met het hegemonische en imperialistische Europa. Muhammad Ali wilde met name het leger en de marine van Egypte moderniseren en versterken en had daarvoor geld en technische kennis nodig. De belangrijkste bron van inkomsten vormde het monopoliesysteem dat hij invoerde; hij eigende zich het grootste deel van de landgoederen toe en controleerde de handel en de industrie. Bovendien maakte hij een einde aan de macht van de erfelijke kaste van belastingpachters op het platteland en voerde directe belastingheffing in. Technische kennis werd gegenereerd door het onderwijs te hervormen en o.a. technische faculteiten en seculiere scholen op te zetten en studenten naar Europa te sturen. Een soortgelijk proces voltrok zich in het centrum van het Osmaanse rijk. In Constantinopel werden bijvoorbeeld nieuwe scholen naar Europees model opgericht.

In 1842 werd Muhammad Ali door de Europese grootmachten gedwongen om de staatsmonopolies af te schaffen en een vrije handel toe te staan. Daarmee werd de deur opengezet voor een werkelijke integratie in de wereldmarkt.

Alom bekend is de cyclus van militaire nederlagen, de noodzaak te hervormen, het afsluiten van leningen, de daarop volgende schuld, de vrijwel volledige bestuurlijke en vooral financiële overname door Europese landen en tenslotte bezetting. Egypte is hier een bekend voorbeeld van, het werd in 1882 bezet. Maar ook in het centrum van het Osmaanse rijk (Constantinopel) en in een uithoek als Marokko (buiten het Osmaanse rijk) zien we dezelfde mechanismen aan het werk.

De 'ontmoeting' van Europa en de Arabische wereld in de 19de eeuw werd 'de schok, *al-sadma*, genoemd. Voor die tijd was men overtuigd van de superioriteit van de Islam, als religie en als beschaving. Nu de Osmanen geconfronteerd werden met de economische en militaire superioriteit van Europa kreeg die overtuiging een dreun.

We kunnen dus constateren dat er enerzijds sprake is van een koloniale expansie van Europa en (gedeeltelijke) incorporatie van MENA in de kapitalistische wereldmarkt, anderzijds van een drang om te moderniseren (gedeeltelijk dan wel volledig naar Europees model, afhankelijk van welke Arabische intellectueel het woord heeft). De leningen bij Europese banken waren hier een direct gevolg van.

Naast de economische integratie in het wereldsysteem is er ook een culturele dimensie van dit proces

De import van verlichtingsideeën zoals vrijheids- en gelijkheidsidealen, burgerrechten, constitutionele beginselen door Arabische intellectuelen zijn een onderdeel van het moderniseringsproces. Maar deze ideeën hebben de harde werkelijkheid van de integratie in het wereldsysteem alleen maar begeleid. De werkelijke culturele 'import' was de culturele conditionering voor de acceptatie van de integratie in de wereldmarkt. Bijvoorbeeld het aannemen van een consumpiementaliteit en de overname van Europese rechtscodes en bestuursinstellingen. Maar er zijn meer factoren die van belang zijn voor veranderingen richting een op Europese leest geschoeide modernisering. Als we ons beperken tot Egypte, omdat daar onder Muhammad Ali en zijn opvolgers belangrijke veranderingen plaats vonden die gevolgen hadden voor de hele oostelijke regio; tijdens zijn regering viel ook een toename van individueel eigendom op het platteland waar te nemen waardoor gemeenschapsbanden lossen werden. Door de sterke concurrentie van de Europese industrie werd het ambachtswezen en gildesysteem vernietigd. Er vonden belangrijke veranderingen plaats in het onderwijssysteem. Er werden moderne, seculiere scholen opgezet en studenten werden naar technische en militaire faculteiten in Europa gestuurd.

Al met al factoren die hebben bijgedragen aan de genoemde culturele conditionering.

De overname van uit Europa afkomstige verlichtingsidealen heeft echter wel een rol gespeeld bij het ontstaan van het Arabisch nationalisme in de 19de eeuw.

ʿAbd al-Rahmân al-Kawâkibi was één van de eersten die een aantal implicaties van de islamitische hervormers uitwerkte en ontwikkelde in de richting van een Arabisch nationalisme. (Hourani, 1970: 272). Hij benadrukt nog meer dan de islamitische hervormers al deden het feit dat de heerser de religie misbruikt:

door de nadruk te leggen op passieve imitatie en overgave aan het bovennatuurlijke houdt de heerser de 'onderdanen' dom en passief, zodat zij zich niet bewust worden van hun rechten als vrijgeboren mensen. De wet zou hervormd moeten worden en de macht zou weer in handen van de Arabieren moeten komen. Hij maakte zich dan ook sterk voor de instelling van een *Arabisch* kalifaat met Mekka als centrum.

Ik zal hier wat dieper ingaan op de ideeën van al-Kawâkibi over het despotisme, zoals verwoord in zijn boek *Ṭabâ'i' al-istibdâd wa maṣâri' al-isti'bâd* (de eigenschappen van het despotisme en de vernietiging van onderwerping), omdat het de teneur weergeeft van het beginnend Arabisch nationalisme in de 19de eeuw.

Despotisme was in het Osmaanse rijk van de 19de eeuw een politieke realiteit (de spionnen van de sultan zaten overal en zeker ook in de Arabische provincies van Groot Syrië). Arabische intellectuelen behandelden maatschappelijke en politieke onderwerpen in hun geschriften. Het was de tijd van een beginnende schrijvende pers in de Arabische wereld en vele nieuwe tijdschriften werden in het leven geroepen om ideeën uit te dragen. Het was te gevaarlijk om dat openlijk te doen en daarom schreef o.a. al-Kawâkibi onder een pseudoniem.

Wanneer despotisme een maatschappij beheerst, zegt al-Kawâkibi, dan dringt het alle sociale lagen van de maatschappij binnen en werkt het als een soort verrottingsproces. Niet alleen de heerser is een despoot, maar ook de maatschappij, de individuen en de onderlinge relaties zijn despotisch. Al-Kawâkibi vergelijkt de natie met een gebouw, waarin iedere kamer een eigen functie heeft. De toestand van ieder individu heeft gevolgen voor de hele natie, net als een zwakke muur het hele gebouw kan verwoesten. Het despotisme is een virus, vrijheid maakt plaats voor ketens, vooruitgang voor repressie, veiligheid voor angst, kennis voor onwetendheid. Mensen worden beesten gedreven door hebzucht en verlangen. En zo beschrijft al-Kawâkibi hen ook: als beesten (een woest paard, bange schapen, de heerser is een bloedzuiger) en soms zelfs als planten om hun vegetatieve toestand onder het despotisme aan te geven.

Het leven in de despotische maatschappij is als dat van een gevangene. Hij heeft geen moraal, maakt geen keuzes, heeft geen eigen wil, heeft een laag zelfbewustzijn. Er is geen beweging in hem. De druk waaronder de gevangenen leven is als die van wormen onder een rotsblok.

Hoe verloopt het proces van verrotting?

Laat ik allereerst stellen dat de despoot niet het goede voor zijn burgers nastreeft, maar alleen zijn eigen lusten en het behoud van zijn macht. Hij weet dat hij zijn onderdanen onwetend moet houden en angst moet inboezemen wil hij zijn macht behouden. (Zimeri, 2007: 50) De heerser zoekt zijn helpers in alle lagen van de maatschappij om hen functies in het systeem te geven. In het bijzonder zoekt hij mensen met een lage moraal en zo verspreidt de lage moraal zich over het gehele rijk. Deze helpers zoeken roem en respect, maar die kunnen zij niet krijgen, omdat zij geen waardigheid hebben. Daarom gaan zij zichzelf verheerlijken. al-Kawâkibi spreekt over *mutamajjidun* (zelfverheerlijkers). Deze helpers worden zelf kleine despoten. Degenen die zich niet door de sultan laten verleiden (en dat zijn vooral de religieuze geleerden uit de notabele families voor al-Kawâkibi) worden vervolgd en zij zijn te weinig in aantal om serieuze weerstand te bieden.

De remedie tegen het despotisme is volgens al-Kawâkibi kennis, namelijk kennis van de rechten van de mens. Hij ziet de oplossing dus nogal simpel, want er zijn ook hoogopgeleiden in de despotische maatschappij. Maar hij richt zich vooral tot de gewone man en wel in de vorm van een speech. Het lijkt alsof hij op het toneel staat om het publiek steeds nieuwe vragen te stellen en hen wakker te schudden: “luisteren jullie of zijn jullie doof?”.

Bibliografie

1. Hanssen J., editor, Weiss M, eds. *Arabic thought beyond the liberal age : Towards an intellectual history of the nahda /*. Cambridge, United Kingdom : Cambridge University Press; 2016.
2. Hourani A. *The emergence of the modern middle east*. London: London : Macmillan; 1981.
3. Hourani A. *Arabic thought in the liberal age, 1798-1939*. London etc.: London etc.] : Oxford University Press; 1970.
4. 'Imāra M. *'Abd al-rahmān al-kawākibī, šahīd al-ḥurriyya .. wa-muğaddid al-islām*. Bayrūt: Bayrūt : Dār al-Waḥda; 1984.
5. Leeuwen R. van. Historische bijziendheid. *Zem Zem*. 2015;11(1):14.

6. Meijer R. *Cosmopolitanism, identity and authenticity in the middle east*. Richmond : Curzon; 1999.
7. Owen R., ed. *Egypt and Europe: From French expedition to British occupation*. London: Longman; 1972. Owen, R. & Sutcliffe, P., ed. *Studies in the Theory of Imperialism*.
8. Rogan E.L. *The Arabs : A history* London : Penguin; 2012.
9. Sheehi S. Al- kawakibi: From political journalism to a political science of the "liberal" arab muslim.(essay). *Alif: Journal of Comparative Poetics*. 2017(37):85.
10. Vreede A. *Vervreemdingstheorie in den vreemde*. University of Amsterdam; 1989.
11. Yapp M.E. *The making of the modern Near East : 1792-1923*. London etc.: London etc.] : Longman; 1987.
12. Zeine Z.N. *The emergence of Arab nationalism : With a background study of arab-turkish relations in the near east*. [New ed.,] rev., reset [and enl.] ed. Beirut: Beirut : Khayats; 1966.
13. Zimeri H.L. *Knowledge in the era of despotism : A reading of 'Abd ar-raḥmān al-kawākibī's Ṭabā'ī al-istibdād wa maṣāri' al-Isti'bād*. 2007.